

ALDINO CAZZAGO

Pavel VI., delavec za edinost med Cerkvami

Uvod

»Cerkev! Cerkev je globoko hrepenenje vsega našega življenja, nenehen vzdih, prepleten z zavzetostjo in molitvijo, v teh letih papeževanja, odkar mi je Gospod zaupal skrb za jagnjeta in ovce kot znamenje skrivnostne ljubezni. Njeno skrivno nit bomo odkrili šele v nebesih, ki pa nas dan za dnem obvezuje k odgovoru ljubezni: Tu scis, quod amo te (Jn 21,15–17). Ljubezen do Kristusa in Cerkve nas je priganjala, da smo v teh letih ohranjali in zagotavljali edinost in polno slogo.«

Malo drugih besed Pavla VI. enako učinkovito povzema njegov pontifikat. Gre za besede, ki so bile izbrane s posebno skrbnostjo, ker jih je moral povedati 22. junija 1973 pred kardinalskim zborom ob desetletnici izvolitve za papeža. Njegov zahtevni pontifikat se je podaljšal še za pet let.

V petnajstih letih papeževanja Pavel VI. ni skrbel samo za »ohranjanje« in »zagotavljanje« notranje edinosti katoliške Cerkve. Njegova stalna skrb je bila tudi delati in izgovoriti za obnovitev edinosti med Cerkvami prav v času velikih družbenih sprememb, katerih učinki so nujno vplivali tudi na način razmišljanja o krščanski veri kot taki.

Aldino Cazzago, rojen 1958, duhovnik 1983, pripada redu bosonogih karmeličanov. Predava zgodovino pravoslavne teologije in hagiografijo na Višjem inštitutu za verske znanosti na Katoliški univerzi v Brescii. Med njegovimi zadnjimi objavami omenimo: Il cristianesimo orientale e noi. La teologia ortodossa in Italia dopo il 1945, Milano 2008; Giovanni Paolo II. Con Cristo nel mondo, Padova 2010; Giovanni Paolo II. Ama gli altri popoli come il tuo!, Milano 2013. Od leta 2007 je urednik italijanske izdaje Communio, od 2014 karmeličanski provincial. – Njegov članek Paolo VI operatore di unità tra le Chiese je prevedel p. Stane Zore OFM.

Nadaljnje razmišljanje se bo zato zadržalo samo pri tem vidiku teme edinosti. Ko bomo na kratko osvetlili dva izmed številnih vidikov njegove misli o prvenstvu rimskega škofa, se bomo zadržali samo ob dveh dejstvih, dveh izrazito ekumenskih gestah njegovega papeževanja, da bi pokazali, kako so to razmišljanje in geste prispevali k oblikovanju njegovega apostolskega služenja.¹ Odločitev za eno ali dve gesti dodatno utemeljuje dejstvo, da se letos spominjamo petdesetletnice njegovega zgodovinskega obiska svetih krajev januarja 1964. Veliko je besedil in dejstev, ki bi jih morali ovrednotiti za našo temo. Ta, ki smo jih izbrali, so prva pomoč pri orisovanju duhovnega portreta in zavzetosti za edinstvo tega pristnega »Božjega služabnika«, ki bo 19. oktobra 2014 razglašen za blaženega.

Prvenstvo in ljubezen

Če poskusimo samo v nekaj potezah orisati delo Pavla VI. za edinstvo med Cerkvami, nas to takoj napoti k drugi temi, ki je z njo povezana, in sicer k njegovemu pojmovanju in izvrševanju prvenstva rimskega škofa.

Stoletno zgodovinsko izročilo, ki ga veljavno potrjujejo koncili, potrjuje, da je s prvenstvom rimskega škofa povezana kanonična oblast, brez katere bi izgubil sposobnost za njeno izvrševanje. Čeprav mu je ni bilo treba izvrševati v prvi osebi, ko je bil milanski nadškof, je Giovanni Battista Montini poznal to dogmatično resnico. Ko je postal Pavel VI., je moral tej resnici dati obliko ne samo osebno v moči svoje apostolske službe, ampak jo je moral še prej poglobiti in razkriti njeno teološko globino. Gre za popolnoma osebno, notranjo zahtevo, ki pa bo pokazala, da ima veliko posledic za njegovo papeževanje in za nadaljnjo zgodovino Cerkve.²

Avgusta 1963, manj kot dva meseca po izvolitvi za papeža, ki je bila 21. junija, v nekaterih zasebnih zapiskih, ki so sad duhovne obnove, ki jo je preživel v Castelgandolfu, piše: »Dolžnosti in potrebe, lastne izrednemu položaju, v katerem sem sedaj, gotovo po

Božji odredbi. Več kot toliko si ne morem prizadevati za soglasnost z Božjo voljo [...]. V najvišji meri iskati in živeti popolnost. ‚Diligis me plus his.‘ Močna in prijetna napetost. *Prvenstvo ne samo v moči, ampak tudi v ljubezni*. – Kako naj se sedaj, pod večer zemeljskega življenja, dvignem k temu vrhuncu?«³

Na povezanost med papeževanjem in ljubeznijo se vrne 27. oktobra 1969 v govoru ob zaključku izredne sinode, posvečene škofovski kolegialnosti: »Papež mora biti srce za Cerkev, da bo krožila ljubezen, ki gre iz srca in se vrača k srcu, kot nekakšno križišče ljubezni, ki vse sprejema in vse ljubi, ker nam je Kristus, kot piše sv. Ambrož, ‚ko je šel v nebesa, pustil Petra kot namestnika svoje ljubezni‘ (*Exp. in Luc X*, 175; *P.L.* 15, 1942).«

Pavel VI. ve, da »izredni položaj«, v katerem je, od njega zahteva stvari, za katere se zdi, da se med seboj izključujejo: združevati mora samoto in občestvo.

V navedenih zapiskih opisuje samoto: »Zavedati se moram položaja in funkcije, ki sta mi sedaj lastna, ki me označujeta, ki me delata neizprosno odgovornega pred Bogom, Cerkvijo in človeštvom. Položaj je edinstven. To se pravi, da me predaja skrajni samoti. Ta je bila velika že prej, sedaj pa je popolna in strašna. Povzroča omotico. Kot kip na fiali; vendar kot živa oseba, kar sem. [...] Tudi Jezus je bil sam na križu. [...] Jaz in Bog. Pogovor z Bogom postane poln in nepriobčljiv.«

Druga resničnost, namreč zahteva občestva, nima nič manj prostora in ni nič manj nujna: »Oljenka na svečniku gori in se použiva sama. Vendar je njena vloga, da razsvetljuje druge; vse, če more. Edinstven in samotni položaj; javna in občestvena funkcija. *Nobena služba v zavzemanju za občestvo z drugimi ni podobna moji*. Drugi: ta skrivnost, h kateri se moram nenehno usmerjati, presegajoč skrivnost svoje individualnosti, svoje navidezne nekomunikativnosti. Drugi, ki so moji; oves meas [Jn 21,17]; in Kristusovi. Drugi, ki so Kristus: mihi fecistis [Mt 25,40]. Drugi, ki so svet: sollicitudo omnium ecclesiarum [2 Kor 11,28]. Drugi, v katerih službi sem: et vos debetis alter alterius lavare pedes; confirma fratres tuos [Lk 22,32]. Vsak je moj bližnji. [...]. Molitev in

vesoljna ljubezen. Vedno čuječa pobuda v dobro drugih: papeška politika.«⁴

Leto za tem je ta zasebna razmišljanja iz avgusta 1963 povzel v slovesni okrožnici *Ecclesiam suam*: »Upoštevati moramo, da ta središčna os [prvenstva] svete Cerkve ne želi predstavljati duhovne ošabnosti in človeške oblasti, ampak *prvenstvo služenja, poslanstva in ljubezni*. Kristusovemu namestniku pripisovati naslov ‚*služabnik Božjih služabnikov*‘ ni prazna retorika« (št. 114).

Ovira na poti edinosti: prvenstvo

Pavel VI. se dobro zaveda, da je kontekst, v katerem mora uresničevati »papeško politiko« *sui generis*, ki je prvenstvo tudi »v ljubezni«, kontekst večstoletne delitve med Cerkvami.

Ko je 29. septembra 1963 odprl drugo zasedanje koncila, je skoraj 2500 koncilskih očetov, ki so ga poslušali, spomnil, »da je tretji cilj, ki zadeva koncil in v nekem smislu predstavlja njegovo duhovno dramo«, cilj, ki »zadeva druge kristjane«, tiste, ki verujejo v Kristusa, a nimamo te sreče, da bi jih skupaj z nami prištevali v skupnost popolne Kristusove edinosti, ki jim jo lahko nudi samo katoliška Cerkev.«⁵

Če je res, da »duhovna drama« razdeljenosti med Cerkvami zadeva in rani vse kristjane, je še bolj res, da ni nihče podoben njemu ravno v moči prvenstva, ki ga mora udejanjati kot Petrov naslednik. Jasno se zaveda, da je temeljni del problema razdeljenosti med Cerkvami in za nekatere tudi njenega neuspešnega reševanja. Besede *Ecclesiam suam* ne bi mogle biti jasnejše: »Mar nekateri ne govorijo, da bi bila združitev ločenih Cerkva s katoliško Cerkvijo lažja, če bi bilo odstranjeno papeževo prvenstvo? Ločene brate rotimo, naj upoštevajo neosnovanost take podmene« (št. 62).

Na splošni avdienci v sredo, 18. januarja 1967, se je vrnil k temu vprašanju: »Vemo, da je naša apostolska služba, ki je postavljena v središče Cerkve, skoraj za vse te naše brate [nekatoliških Cerkva in skupnosti] ena od poglobitnih ovir za njihovo ponovno

vzpostavitev edinstva Cerkve, ki jo je Kristus tako želel; vemo, da smo zunaj katoliškega kroga pogosto obtoženi na številne načine. Ne, ne skušamo sedaj opravičevati sami sebe, kar sicer mislimo, da bi vedno lahko naredili v imenu Gospoda Kristusa; drznemo pa si vsem ločenim bratom dobre volje poslati dobronamerno misel s preprosto, ponižno in iskreno besedo: *nolite timere!*«

Tri mesece zatem, 28. aprila, je tema ponovno sprožena ob avdienci za člane Tajništva za edinstvo kristjanov: »Kaj bomo rekli o težavi, glede katere so tako občutljivi naši ločeni bratje: o težavi, ki izhaja iz službe, ki nam jo je Kristus zaupal v Božji Cerkvi in jo je naše izročilo potrjevalo s tolikšno avtoriteto? Papež je, to dobro vemo, nedvomno največja ovira na poti ekumenizma.«

Na splošni avdienci v sredo, 21. januarja 1970, med tednom molitve za edinstvo kristjanov, se je ponovno vrnil k isti težavi, ki je po sodbi drugih Cerkva ovira za doseganje edinstva: »Kje je, kje je edinstvo vere, ljubezni, cerkvenega občestva? Zdi se, da so težave nepremagljive! Zdi se, da se ekumenizem troši v iluzornem naporu! [...]. Ali se potemtakem Peter, pravijo nekateri, ne bi mogel odpovedati tolikim svojim zahtevam in ali ne bi mogli katoličani in disidenti skupaj obhajati najvišjega in dokončnega dejanja krščanske vere ter razglasiti končno doseženo zaželeno edinstvo? Žal ne tako.«

Iste besede, kljub njihovi identični literarnosti, lahko zvenijo v precej drugačnem pomenu glede na kraj, na katerem so izgovorjene. Govoriti o resnici prvenstva na splošni avdienci je glede na poslušalstvo lahko; razglašati isto resnico, narediti iz svoje osebe fizični in duhovni prostor njenega izraza in vse to pred poslušalstvom, ki v različnih oblikah zahteva njeno bistveno spremembo, če ne kar njenega izbrisa, pa zahteva pogum, ki se mora predstaviti z obrazom ljubezni, ne pa premoči in samozadostnosti. Besede, ki jih je Pavel VI. izgovoril 10. junija 1969 med svojim zgodovinskim obiskom pri Ekumenskem svetu Cerkva v Ženevi, gredo v tej smeri: »Med vami smo. Naše ime je Peter. In Sveto pismo nam pravi, kakšen pomen je Kristus hotel pripisati temu imenu, kakšne dolžnosti nam nalaga: odgovornost apostola in njegovih naslednikov.«

Ko je povedal, da je Gospod Petru dal tudi ime »ribič«, in »pastir«, je nadaljeval: »Kar zadeva nas, smo prepričani, da *nam je Gospod brez vsakega našega zasluženja zaupal službo občestva*. Te karizme nam seveda ni dal zato, da bi se izolirali pred vami in tudi ne zato, da bi med seboj izključili razumevanje, sodelovanje, bratstvo in na koncu ponovno vzpostavitev edinosti, ampak da bi nam dal zapoved in dar ljubezni, resnice in ponižnosti (prim. *Ef* 4,15; *Jn* 13,14). Ime pa, ki smo ga prevzeli, Pavel, dovolj dobro kaže usmeritev, ki smo jo želeli dati naši apostolski službi.«

Prvenstvo, ki ima svoj najbolj pristen izvir v ljubezni in občestvu, je Pavel VI. nazorno pokazal v znamenjih, ki jih je Oscar Cullmann definiral kot »preroška«. ⁶ Na tem mestu bi se radi vrnil k razmišljanju o dveh izmed njih, ki sta po naši presoji pomenljivi za celoten pontifikat: gre namreč za potovanje v Sveto deželo od 4. do 6. januarja 1964, ⁷ zlasti pa srečanja s patriarhom Atenagorom in sloviti poljub nog metropolitu Melitonu 14. decembra 1975, ob desetletnici preklica izobčenja, ki je bilo 7. decembra 1965 ob sklepu 2. vatikanskega ekumenskega koncila.

Posebnost papeževanja: potovanje v Sveto deželo

V sredo, 4. decembra, na dan zaključka drugega zasedanja koncila, se je po Svetem Petru razširila govorica, da bo papež napovedal potovanje v Sveto deželo. Henri de Lubac je 9. decembra zapisal: »Govorica se je prenašala po stopniščih koncilske dvorane [v Svetem Petru] in se povzpela vse do tribun, vendar se je zadeva zdela nestvarna in nihče si tega ni upal verjeti.« Ko je bil končan del govora, ki so mu lahko vsi sledili s pomočjo listov, ki so jih imeli, »je Pavel VI. z močnim glasom, v katerem se je vznemirjenost mešala z odločnostjo«, napovedal: »(...) po zrelem premisleku in nemalo molitve smo se odločili, da bomo sami postali romar v deželo našega Gospoda Jezusa.« ⁸ Prvič se je neki papež vrnil v deželo, iz katere je tisoč devetsto let prej odšel apostol Peter. ⁹ Leta

1969 je carigrajski patriarh Atenagora dejal Olivieru Clémentu, da ga je »pretresla novica«¹⁰ o skorajšnjem potovanju.

Potovanje naj bi bilo priložnost, da bi »na svetih krajih, kjer se je Kristus rodil, živel, umrl in vstal ter šel v nebesa, osebno počastil glavne skrivnosti našega odrešenja: učlovečenje in odrešenje.« Duh in notranja drža potovanja naj bi bili molitev, spokornost in prenova z namenom, da bi »Kristusu ponudil njegovo Cerkev«, v skladu z ekumensko perspektivo, ki je bila dejavna že na koncilu, pa ga je spodbujala želja, da bi »k njej edini in sveti [Cerkvi] poklical ločene brate, da bi prosil za Božje usmiljenje.« Končno je šlo še za zadnji namen: »Prositi Božje usmiljenje za mir med ljudmi, ki v teh dneh kaže, kako je slaboten in trepetajoč, da bi prosil Gospoda Kristusa za rešenje vsega človeštva.«¹¹

V soboto, 4. januarja pozno popoldne je Pavel VI. ganjen do solz maševal c cerkvi Božjega groba. V nedeljo, 5. januarja ob 21.30, ob koncu dneva, ki je bil poln obiskov na številnih evangeljskih krajih – Nazaret, cerkev primata v Tabhi, Kafarnaum, Gora Tabor, dvorana zadnje večerje in cerkev Marijinega zaspanja – je prišlo do težko pričakovanega srečanja s patriarhom Atenagoro. Nekateri očividci teh nepozabnih dogodkov so nam zapustili podroben opis tega, kar se je tisti večer zgodilo v rezidenci apostolskega delegata v Jeruzalemu.¹² Eden izmed njih na pravoslavni strani, profesor A. Panotis, piše:

»Patriarh, oblečen v svoj ‚pajčolan‘ in svoje *englopie*, brez pastoral, gre imponanten po hodniku. Istočasno pride papež po notranjih stopnicah stanovanj [delegacije]. Do srečanja je prišlo točno pod stopnicami. Nobene zadrege, ne z ene ne z druge strani. S solzami v očeh sta spontano razširila roke, objela drug drugega v Kristusu, se močno objela. Preteklo je nekaj trenutkov, polnih močne ganjenosti. Navzoči so v tem zgodovinskem trenutku, ki so ga pričakovali toliki rodovi kristjanov, jokali od veselja.«¹³

Nekaj let pozneje se je Atenagora takole spominjal tistih nepozabnih minut: »Objela sva se enkrat, dvakrat, potem pa še in še. Kot brata, ki sta se srečala po dolgi ločitvi.«¹⁴

Po zasebnem pogovoru med obema sta se srečali obe delegaciji v celoti. V govoru v grščini je patriarh zaželel, da bi to srečanje bilo »jutranja zora svetlega in blagoslovljenega dne«, ko se bosta obe Cerkvi končno lahko obhajali z istim kelihom. Rekel je, da sta on in papež dva emavška učenca: Tudi k njima bo pristopil Kristus, da jima bo pokazal »pot, po kateri morata hoditi«. Papež je odgovoril s kratkim, nenapisanim besedilom, potem pa je, kot bi povzel skupno željo po evharistiji, ki jo je izrazil patriarh, svojemu slovitemu gostu dal dragocen kelih. Sledila je molitev očenaša v grščini in latinščini. Papež in patriarh sta se napotila proti vratom, »kjer sta se ponovno objela, preden sta se ločila«. ¹⁵

Kronike tega prvega srečanja ne moremo končati, ne da bi navedli nekaj odlomkov pogovora v francoščini med Atenagoro in Pavlom VI., ki je postal znan šele po Atenagorovi smrti julija 1972. V resnici tega pogovora ne bi smeli nikoli poznati, vendar ga je (posrečena) pozabljivost ¹⁶ za vedno izročila zgodovini.

Papež: Izražam vam vse svoje veselje, svojo ganjenost. V resnici mislim, da gre za trenutek, ki ga živiva v Božji navzočnosti.

Patriarh: V Božji navzočnosti. Ponavljam, v Božji navzočnosti ...

Papež: Na nič drugega ne mislim, ko se pogovarjam z vami, kot da govorim z Bogom.

Patriarh: Močno sem ganjen, svetost. Solze mi prihajajo v oči.

Papež: Ker je to v resnici Božji trenutek, ga morava živeti z vso močjo, z vsem poštenjem in z vsem *hrepenenjem* ...

Patriarh: Mislim, da je Božja previdnost izbrala vas, da bi odprla pot svoje ...

Papež: Božja previdnost naju je izbrala, da bi razumela drug drugega.

Patriarh: Stoletja so čakala na Vas. Stoletja za ta dan, za ta veliki dan ... Kakšno veselje na tem kraju, kakšno veselje v Božjem grobu, kakšno veselje na Golgoti, kakšno veselje na poti, ki ste jo prehodili včeraj ...

Papež: Tako sem poln vtisov, da bom potreboval veliko časa, da se bo pomirilo in izpelo vse bogastvo čustev, ki jih imam v

duši. Vendarle pa želim izkoristiti ta trenutek, da vam zagotovim popolno poštenost, s katero bom vedno ravnal z Vami.

Patriarh: Isto tudi z moje strani.

Patriarh: Ker sva doživela ta veliki trenutek; zato bova ostala *skupaj*. Hodila bova *skupaj*. Naj Bog ... Vaša svetost, Vaša velika svetost, poslana od Boga ... Papež z velikim srcem. Veste, kako vam pravim? *O megalocardos*, papež z velikim srcem.

Papež: Samo ponižni orodji sva... Povedal vam bom, kar verujem, kar je točno, kar izhaja iz evangelija, iz Božje volje in iz pristnega izročila. To bom povedal. In če bodo v tem točke, ki se ne bodo skladale z vašo mislijo glede sestave Cerkve ...

Patriarh: Enako bom ravnal jaz ...

Papež: Obstajajo dve ali tri točke nauka, glede katerih je bil pri nas razvoj, ki je posledica napredka študija. Izpostavili bomo razlog tega razvoja in ga predložili presoji Vas in vaših teologov. Nič umetnega in naključnega nočemo vključiti v to, kar mislimo, da je pristna misel.

Patriarh: V ljubezni Jezusa Kristusa.

Papež: Nobenega vprašanja ugleda, prvenstva, razen tistega, ki ga je postavil Kristus. Popolnoma nič pa, kar ima opravka s častmi, s privilegiji. Glejmo to, kar Kristus zahteva od nas, in vsak naj zavzame svoje stališče; toda brez vsake človeške želje po prevladi, po slavi, prednostih. Ampak služiti.

Patriarh: Kako ste mi ljubi v globini srca ...

Papež: ... Ampak služiti.¹⁷

Kaj naj rečemo o tem izrednem pričevanju? Papež in patriarh sta si v popolni svobodi, brez vnaprej pripravljenih besedil in v zaupanju v zasebnost pogovora med seboj izmenjala to, kar je v njunih srcih zorelo dolgo časa. Zdi se, da smo priče izpovedi, ki jo imamo pogum povedati samo tistemu, za katerega vemo, da nas bo lahko razumel.

Pogovor teče tako kot reka, podprt z dvema nasipoma: z nasipom »hrepenenja« (beseda se ponovi kar šestkrat med celotnim pogovorom) in nasipom volje, da ostaneta in hodita »skupaj«

(tudi ta pojem je navzoč šestkrat). Oba oživlja isti ogenj: »doseči napredek na Božjih poteh«, »služiti stvari Jezusa Kristusa«, vse »v ljubezni Jezusa Kristusa«. In potem drug drugemu priznata: »Božja previdnost« ju je izbrala za to srečanje.

Naslednje dopoldne, na praznik razglašenja, je malo pred deseto papež vrnil obisk Atenagori. Do srečanja je prišlo na sedežu Pravoslavnega patriarhata v Jeruzalemu v čudovitem okviru Oljske gore. Po desetminutnem zasebnem pogovoru sta se papež in patriarh vrnila v častno dvorano. V navzočnosti obeh delegacij je papež, kot je bilo v programu, »notranje ganjen«¹⁸ v latinščini prebral svoj govor. Dotaknil se je veselja zaradi srečanja, ki si ga je želel že papež Janez XXIII. in ki je prelomilo »stoletja molka in čakanja«. Srečanje med dvema »pobožnima romarjema iz Rima in iz Carigrada« – to so besede Pavla VI. – poteka tam, kjer je po »starodavnem krščanskem izročilu« »središče sveta«, se pravi »na točki, kjer je bil zasajen slavni križ našega Odrešenika, s katerega on, ,povišan z zemlje, vse priteguje k sebi‘ (prim. Jn 12,32)«.

Potem je Pavel VI. nadaljeval:

»Tako z ene kot z druge strani so seveda poti, ki vodijo k zedinjenju, lahko dolge in polne težav. Vendar se dve poti bližata druga drugi in dosejata studence evangelija. Sicer pa, ali ni dobro znamenje, da se današnje srečanje godi v tej deželi, kjer je Kristus ustanovil svojo Cerkev in prelil svojo kri zanjo?«

Seveda ostajajo »razhajanja« v nauku, bogoslužju in disciplini, ki se jih moramo lotiti »v duhu zvestobe resnici in razumevanja v ljubezni. Že sedaj pa lahko in mora napredovati ta bratska ljubezen [...] pozorna na to, da se oblikuje po božjem Učitelju, in pusti, da jo on priteguje in oblikuje.«

Končno še zadnje dejanje poklona ponovno najdenemu sogovorniku: »Primanjkuje nam besed, da bi primerno izrazili, kako nas je ganila vaša drža, pa ne samo nas. Tudi rimska Cerkev in ekumenski koncil bosta gotovo z velikim veseljem sprejela ta zgodovinski dogodek.«

Na koncu govora je patriarh podaril papežu zlat križ ob tisočletnici gore Atos in *encolpion*, medaljo, ki predstavlja Kristusa.

Bizantinski škofje jo nosijo okoli vratu. Pavel VI. si jo je nadel s pomočjo samega patriarha. Od članov pravoslavne delegacije se je dvakrat dvignil liturgični vzклик, ki je lasten duhovniškemu ali škofovskemu posvečenju na Vzhodu: »*Áxios!*«, »*Áxios!*«, »Vreden je!«, »Vreden je!«

Izmenjaje sta Atenagora in Pavel VI. v grščini in latinščini iz iste evangelijske knjige prebrala 17. poglavje svetega Janeza, ki ima v središču Kristusovo prošnjo k Očetu, da bi »bili vsi eno«. Potem je sledil očenaš, recitiran v obeh jezikih. Potem je v zavesti o teološki daljnosežnosti dogodka, ki sega daleč onkraj gole vljudnosti, Pavel VI., obrnjen k patriarhu, vzkliknil: »*Svetost, ali bova skupaj blagoslovila ljudstvo?*« »Atenagorov odgovor, piše mons. Pierre Duprey, ki je bil navzoč na srečanju, je bil vnaprej znan.«¹⁹. Srečanje se je končalo s poljubom miru. Pozneje je patriarh rekel Clémentu, da je bilo vse na tem srečanju »gesta, simbol, praznovanje.«²⁰

Za zaključek te kratke obnove srečanja med papežem in patriarhom se nam zdi zanimivo razkriti pomenljivo zblíževanje med mnenjema patra Giulia Bevilaqua in Olivierja Clémenta glede lika patriarha Atenagora: na oba je globok vtis napravila svetloba, ki je sijala iz njegovih oči.²¹

Sikstinska kapela, 14. decembra 1975

Kot je bilo že rečeno, razumevanje prvenstva pod vidikom služenja mora pokazati tudi na to, kar se je zgodilo 14. decembra 1975. Natanko deset let prej, 7. decembra 1965, na predvečer slovesnega zaključka koncila, so po skupni odločitvi Pavla VI. in Atenagore sočasno v Rimu in v Carigradu preklicali izobčenja,²² ki so se od 1054 postavljala kot nepremagljiv zid med katoliško in pravoslavno Cerkev. Kot je leta 1976 napisal Michel Van Parys, je šlo za »korak sprave med antičnim in novim Rimom«, katerega pomembnost »je presegala obe Cerkvi.«²³ Pierre Duprey, neutrudden služabnik ekumenizma, se je takole spominjal zgodovinskega dejanja 7. decembra pred tridesetimi leti: »To osvobajajoče dejanje

[odprava izobčenj] je delovalo in je začelo proces očiščenja, ki je spremenil držo vseh, tistih, ki imajo vodstvene službe v Cerkvi, in tistih, ki se morajo navdihovati pri njihovih dejanjih in jih posvojiti. Do te mere, da je papeževanju papeža Janeza Pavla II. dajalo ritem, ga hranilo in bogatilo.«²⁴

Tistega 14. decembra 1975 je v Sikstinski kapeli Pavel VI. na koncu maše,²⁵ ki jo je obhajal v navzočnosti delegacije carigradskega patriarha Dimitriosa in nekaj drugih ljudi, da bi spomnil na odstranitev izobčenj, naredil nekaj, kar je v zgodovini papeštva še vedno edinstveno. Ko je bilo evharističnega slavlja konec, se je sprevod pripravil, da odide iz kapele, medtem ko je papež ostal ob oltarju. Po nekaj trenutkih se je napotil proti metropolitu Melitonu iz Kalcedonije, ki ga je papežev tajnik nenadoma prosil, naj se ustavi. Pierre Duprey, ki je bil očividec tega, kar se je zgodilo, piše:

»Tisti, ki so bili na prvih mestih, niso verjeli svojim očem; drugi, bolj oddaljeni, tiho prosijo za pojasnila, šepetajo vprašanja, se iztegujejo, skušajo videti. Nekateri naredijo znamenje križa, sklenejo roke v molitvi. Šepetani stavek se prenaša iz prve vrste in preskoči rešetko, ki deli Sikstinsko kapelo, do najbolj oddaljenih vernikov, ki oltarja ne vidijo dobro: ‚Papež je pokleknil pred patriarhovim odposlancem; papež je poljubil metropolitove noge.‘ Papeški fotograf, ki je od oltarja odšel skupaj s sprevodom, ni zabeležil dogodka. Za zanamce ostaja blede zaporedje treh nejasnih podob, vzetih iz televizijskega posnetka, kar je samo bled simbol tega, kar je bilo in kar vedno bo.«²⁶

Metropolit je bil zelo presenečen in zbegan. Najprej je skušal zadržati Pavla VI., potem pa ga pustil. Čeprav si je sam želel storiti isto, ga je papež prepričal, naj se temu odpove in se omeji samo na to, da mu stisne roko in jo poljubi. Preden je odšel iz Rima, je Meliton takole razlagal gesto Pavla VI.:

»*Ta gesta* – ponavljam – kot sem že dejal takoj po obredu, *je bila gesta svetnika*. Samo svetnik ima pogum narediti to, kar je včeraj naredil papež! *Gesto svetosti, sprave in mrtvičenja*.«

Nekaj dni zatem se je v Carigradu patriarh Dimitrios vrnil h gesti Pavla VI. in dejal: »S tem izrazom je častitljivi in nam predragi

brat rimski papež Pavel VI. presegl samega sebe ter Cerkvi in svetu pokazal, kdo je in kdo je lahko krščanski škof in predvsem prvi škof krščanstva, in to je moč sprave in poenotenja Cerkve in sveta.«²⁷

Sklep

Petdeset let po zgodovinskem potovanju v Sveto deželo, skoraj štirideset let po poljubu nog metropolita Melitona in po šestintridesetih letih od smrti Pavla VI. imamo zadosten časovni odmik za oceno celotnega načina, na katerega je izvrševal svojo petrinsko službo v služenju edinstvi Cerkve. Odličen poznavalec njegovega pontifikata je že leta 1978, v letu njegove smrti, o Pavlu VI. zapisal:

»Napak je reči, da je bil v stiski. V njem je bil ogenj. Po duhovnosti bi spadal v duhovno skupino kake Katarine Sienske. Ali v duhovno skupino gorečih, o katerih govori prerok Daniel. *Cerkev in njena edinstvo sta bili ljubezen in zavzetost njegovega življenja [...]* Objektivno in hladno gledano je ekumenski obračun pontifikata impresiven. Telo, življenje, gibanje, učinkovitost v koncilskem prizadevanju je dal za ekumenizem.«²⁸

Potem ko je leta 2011 ekumenski patriarh Bartolomej I. obiskal rojstno hišo Pavla VI., ga je v pismu opredelil kot »papeža velikih vizij«, ki je dal obliko bodočemu ekumenskemu in teološkemu dialogu med katoliško in pravoslavno Cerkvijo.

Dejavnika spodbude v smeri iskanja edinstvi je pontifikat Pavla VI. dobil v navzočnosti patriarha Atenagora, ki se je sčasoma spremenila v prijateljski in bratski odnos. V omenjenem pismu patriarh Bartolomej I., potem ko je omenil svoja študijska leta 1963–1966 v Rimu na Papeškem vzhodnem inštitutu, med katerimi je lahko na avdienci srečal tega papeža, nadaljuje:

»Med njegovim papeževanjem sta naši Cerkvi doživeli zgodovinsko zблиžanje in dialog ljubezni brez primere, z izredno ustvarjalnostjo in izjemno pobudo, ki sta se na poseben način pokazali v *preroških voditeljih Cerkva, v ekumenskem patriarhu Atenagori (1886–1972) in papežu Pavlu VI. (1897–1978)*«. ²⁹

V očeh Pavla VI. je prvenstvo, ki mu ga je Gospod zaupal – kot »znak skrivnostne ljubezni«, kot je dejal kardinalom 22. junija 1973 – bilo predvsem prvenstvo, živeto v tisti ljubezni, ki se udejanja v oblikah služenja, ne pa prevlade in gospodovanja. Če mu je kdo očital, da je ponižal Cerkev, ko je poljubil Melitonove noge, mu je odgovoril, da se mu to zdi nemogoče, saj se je omejil, da »je naredil to, kar je naredil Gospod Jezus s svojimi učenci, to je, da je pokleknil, da jim je umil noge.«³⁰ Zavedajoč se težke dediščine razdeljenosti, ki so mu jo izročila pretekla stoletja, je Pavel VI. o prvenstvu razmišljal in ga živel kot »službo občestva«. Zanj je bil zadnji cilj te službe vedno spodbujati edinost med Cerkvami, med njimi pa je očitno tudi in predvsem edinost z rimsko Cerkvijo. 19. januarja 1977 je takole pojasnil:

»Zahvaljujemo se Gospodu, ki nam je dal, da je iz nas naredil orodje srečanja med kristjani različnih veroizpovedi in smo tako dali svoj prispevek skrivnostnemu delu Svetega Duha, ki poživlja Cerkev našega časa. *Sicer pa Petrovega sedeža ne razumemo drugače kot posebno obliko služenja za edinost Cerkve.*«

Če je bilo papeštvo pri izvoru številnih delitev, se je s papeštvom v osebi Pavla VI. začelo delo obnove in tkanja edinosti Cerkva.

Strokovnjaki za papeževanje Pavla VI. pravijo, da je sčasoma in po zaslugi rodovitnega prepletanja misli in dejanj zorelo vedno globlje ekumensko pojmovanje njegove službe v služenju edinosti Cerkve. Od pojmovanja, ki je bilo še vedno zaznamovano z idejo o »vratni« drugih vernikov v katoliško Cerkev,³¹ je prešel k pojmovanju edinosti med Cerkvami, izhajajoč iz občestva, čeprav še ne polnega, a že udejanjenega, ki vedno bolj teži k tisti polnosti,³² ki jo lahko sprejmemo samo kot odgovor vseh, se pravi občestveno, na dar Božje ljubezni. V njem je bila želja po polnosti istočasno vir trpljenja in upanja: trpljenja zaradi ran, ki so jih vsi zadali edinosti, upanja zaradi izpolnitve, ki še ni bila dosežena. Besede homilije 25. januarja 1975 ob sklepu molitvene osmine za edinost kristjanov vse to kažejo z veliko jasnostjo:

»V zadnjih letih so bili narejeni čudoviti koraki k spravi v različnih smereh; to vsi vedo in vidijo; gotovo se tega vsi veselimo. A

zaenkrat še noben korak ni prišel do cilja! Srcu, ki ljubi, se vedno mudi; če naša naglica ni uslišana, nam ljubezen sama povzroča trpljenje. Zavedamo se neustreznosti svojih prizadevanj. Zaznavamo zakone zgodovine, ki zahtevajo čas, ki je daljši od naših človeških življenj; razumljivo je, da se nam zdi, da počasnost sklepov izprazni želje, poskuse, napore, molitve. Sprejemamo ekonomijo Božjih načrtov in ponižno sklenemo, da bomo vztrajali. [...] Zato, bratje, razumete našo žalost; izraz naše ljubezni je, našega hrepenenja in naše ljubezni.«

Kot je bilo že rečeno, sta bila potovanje v Sveto deželo s srečanjem z Atenagorom in poljub nog metropolitu Melitonu dve močno simbolni dejanji, »ikoni«³³ celotnega papeževanja.

Znano je, da ima vsaka ikona materialni, konkretni in vidni vidik, kot so oblika in barve, ter duhovni vidik, na primer resničnost tega, kar je predstavljeno. V logiki učlovečenja je vsaka ikona razodetje Božjega v človeškem okolju; ne smemo je samo gledati, ker je tudi pouk, ki ga je treba uresničiti v življenju; končno je navdih, ki nam pomaga do misli, da je drug način mogoč. Razodetje, pouk, navdih so pojmi, v luči katerih je mogoče ponovno prebrati dogodke, ki smo jih obravnavali, v njihovi luči pa sam pontifikat. Kljub svoji popolni prigradnosti obe gesti razodevata, da je možna tista edinost, ki jo je hotel Bog za svojo Cerkev, čeprav danes žal še ni uresničena pri obhajilu z enim kelihom; vse nas uči, naj postanemo delavci edinosti, in dajeta moč za verovanje, da sta Božja ljubezen in dobrohotnost, ki sta postali vidni v skupno podeljenem blagoslovu, sposobni dati obliko prenovljenemu svetu.

Pavel VI. svojih gest ni delal na valu nekega iskrenega čustva, ampak samo po pozornem razmisleku in molitvi. Ko so ga vprašali, če je bil poljub metropolitovih nog morda improvizirano dejanje, je odgovoril, da »gesta ni bila improvizirana; papež jo je zelo meditiral dolgo časa. Narejena je bila po premišljanjih pred Gospodom.« Kot je dejal Pierre Duprey, je bila gesta sredstvo za »izražanje tega, česar ni mogel izraziti na drug način«³⁴.

Tema edinosti gotovo ni bila ena izmed številnih tem, ampak je bila glavna tema papeževanja Pavla VI. Ne smemo se torej čuditi, da

se odlok,³⁵ ki ga je podpisal kardinal Angelo Amato 20. decembra 2012 in priznava herojske kreposti Pavla VI., začenja z besedami, s katerimi smo tudi mi začeli ta prispevek; z besedami, ki jih je sam povedal 22. junija 1973. Sam po sebi se nam torej ponuja zaključek: zavzetost za edinost med Cerkvami je bila kraljevska pot za tisto svetost, ki mu jo bo, kakor upamo, nekega dne priznala Cerkev.

Opombe

¹ V svojem *Koncilskem dnevniku* je za 14. september 1965 Y. M. Congar obžaloval, da Pavel VI. »ni imel teologije njegovih gest in sporočil«. Pierre Duprey mu je odgovoril, da bo vse to prišlo sčasoma. (Prim. Y. M. Congar, *Diario del concilio*, San Paolo, Cinisello Balsamo (MI) 2005, zv. II, str. 326.

² Tukaj velja spomniti na povabilo »k bratskemu dialogu« o vprašanju prvenstva, ki ga je leta 1995 Janez Pavel II. naslovil na voditelje drugih Cerkev (*Ut unum sint*, št. 95).

³ Pavel VI., *Ritiro*, 5. -13. agosto 1963, v: *Meditazioni inedite*, Istituto Paolo VI - Edizioni Studium, Brescia - Rim ²1993, str. 21-30.

⁴ Prav tam, str. 28-29.

⁵ V »Enchiridion Vaticanum«, EDB, Bologna ¹²1981, zv. I, št. 168*.

⁶ O. Cullmann, *Paul VI et l'ecumenisme*, v: »Istituto Paolo VI - Notiziario«, št. 4 (1982) 51-62.

⁷ Najbolj zanesljivo besedilo za obnovo kronologije celotnega potovanja v Sveto deželo je uredil zgodovinar Michele Maccarrone in ga objavil novembra 1964. Prim. *Il pellegrinaggio di Paolo VI in Terra Santa*, 4-6 gennaio 1964, Libreria Editrice Vaticana 1964, str. 237. Govore Pavla VI. in Atenagore v izvorni latinski in grški različici in v uradnem francoskem prevodu beremo tudi v zgodovinskem delu *Tomos Agapis, Vatican - Phanar (1958-1970)*, Tipografia Poliglotta Vaticana, Rim - Carigrad, 1974.

⁸ H. de Lubac, *Paolo VI pellegrino di Gerusalemme*, v: *Isti, Paradosso e mistero della Chiesa*, Jaca Book, Milano 1979, str. 117-123. V svojem *Diario del concilio* se tudi Congar kratko zadrži pri napovedi Pavla VI. (prim. *Diario del concilio*, n. d., zv. I, str. 520).

⁹ Iz zasebnega *Zapiska* Pavla VI. vzemo, da je misel na potovanje v Sveto deželo dozorela v njem že tri mesece po izvolitvi. *Zapisek* nosi datum 21. september 1963. *Zapisek* lahko preberemo v *Il pellegrinaggio di Paolo VI in Terra Santa*, n. d., str. 9-10.

¹⁰ Atenagora z Olivierom Clémentem, *Umanesimo spirituale. Dialoghi tra Oriente e Occidente*, uredil A. Riccardi, San Paolo, Cinisello Balsamo (Mi) 2013, str. 406.

¹¹ *Sklepni govor drugega zasedanja, prav tam*, zv. I, št. 230*-231*.

¹² Tukaj omenjamo zapise mons. Pasqualeja Macchija, papeževega tajnika, Pierra Dupreya s Tajništva za pospeševanje krščanske edinosti in p. Giulia Bevilacqua, učitelja mladega Montinija in potem prijatelja in svetovalca Pavla VI. Prim. P. Macchi, *Il pellegrinaggio in Terra Santa, v: I viaggi apostolici di Paolo VI*, Istituto Paolo VI - Studium, Brescia - Rim 2004, str. 33-45; P. Duprey, *I gesti ecumenici di Paolo VI, v: Paolo VI e l'ecumenismo*, Istituto Paolo VI - Studium, Brescia - Rim 2001, str. 198-214; G. Bevilacqua, *Con Paolo VI in Palestina, v: La parola di Padre Giulio Bevilacqua*, Morcelliana, Brescia 1976, str. 177-195.

¹³ V P. Duprey, *I gesti ecumenici di Paolo VI*, n.d., str. 200. Prim. *Il viaggio di Paolo VI in Terra Santa*, n.d., str. 87.

¹⁴ Atenagora z Olivierom Clémentom, *Umanesimo spirituale*, n.d., str. 411.

- ¹⁵ *Il pellegrinaggio di Paolo VI in Terra Santa*, n.d., str. 90.
- ¹⁶ Pogovor med patriarhom in papežem so posneli tehniki italijanske televizije, ki so nepričakovano pustili vključene snemalne naprave prav med njunim zasebnim pogovorom.
- ¹⁷ Besedilo pogovora je bilo objavljeno v *La Croix* 22. julija 1972, nekaj dni po smrti patriarha Atenagora, ki je umrl 7. julija. Potem ga je povzela *La Documentation Catholique* v zvezku v Atenagorov spomin. Prim. *La Documentation Catholique*, št. 1614, 6–20 avgusta 1972, str. 721–725.
- ¹⁸ *Il pellegrinaggio di Paolo VI in Terra Santa*, n.d., str. 107.
- ¹⁹ P. Duprey, *I gesti ecumenici di Paolo VI*, n. d., str. 203.
- ²⁰ Atenagora z Olivierjem Clémentom, *Umanesimo spirituale*, n. d., str. 415.
- ²¹ Prim. G. Bevilacqua, *Con Paolo VI in Palestina*, n. d., str. 187; Atenagora z Olivierjem Clémentom, *Umanesimo spirituale*, n. d., str. 426.
- ²² Razna pisma pred dogodkom, besedila skupne izjave, breve *Ambulante in dilectione* Pavla VI. in Atenagorov Tomos lahko preberemo v *Tomos Agapis*, n. d., str. 121–129, str. 254–294.
- ²³ M. Van Parys, *Incontrare il fratello*, Qiqajon, Magnano (BI) 2002, str. 21–53.
- ²⁴ P. Duprey, *I gesti ecumenici di Paolo VI*, n. d., p. 208. O drugih podrobnostih teh neponovljivih trenutkov je msgr. Pasquale Macchi pripovedoval Patriceu Mahieu septembra 2004. Prim. P. Mahieu, *Paul VI et les orthodoxes*, n. d., str. 237–238.
- ²⁵ Dan prej si je Pavel VI. ogledal ganljivo sporočilo, ki mu ga je poslal patriarh Dimitrios I. in ga je v Rim prinesel metropolit Meliton. Sporočilo je med drugim napovedovalo ustanovitev dveh komisij na pravoslavni strani, da bi začeli teološki dialog s katoliško Cerkvijo. Naj to sporočilo naj bi papež odgovoril med homilijo pri maši naslednjega dne.
- ²⁶ P. Duprey, *I gesti ecumenici di Paolo VI*, n.d., str. 211.
- ²⁷ To in prejšnje metropolitove izjave beremo v podrobni kroniki srečanja med papežem in metropolitom, ki je bila objavljena v »La Civiltà Cattolica«, 1976. I. 273–283. Drugo kroniko dogodka imamo v »Irenikon«, XLIX (1976) 59–65.
- ²⁸ Y. M. Congar, *Saggi ecumenici*, Città Nuova, Roma 1986, str. 141–154.
- ²⁹ Do obiska je prišlo 9. septembra 2011. Pismo je v izvorniku v angleščini in v italijanskem prevodu objavljeno v »Istituto Paolo VI – Notiziario«, št. 63 (2012) 29–31.
- ³⁰ O tem odgovoru Pavla VI. je pripovedoval Pierre Duprey leta 1989 (prim. P. Duprey, *Paul VI et le decret sur l'ecumenisme*, v *Paolo VI e i problemi ecclesiologicali al concilio*, Istituto Paolo VI – Studium, Brescia – Rim 1989, str. 233) in leta 1998, ko je o njem z več podrobnostmi poročal Pedro Rodríguez (prim. *Discussione*, v: *Paolo VI e l'ecumenismo*, nav. d., str. 272).
- ³¹ Glej *Govor ob odprtju drugega zasedanja koncila 29. septembra 1963 in homilijo v Betlehemu* 6. januarja 1964.
- ³² Prim. breve *Anno ineunte*, 25. julija 1967; *Skupna izjava* med papežem in patriarhom, 28. oktobra 1967; *splošna avdienca*, 22. januarja 1969; *splošna avdienca*, 25. januarja 1975; *splošna avdienca*, 19. januarja 1977.
- ³³ Eden prvih, ki je objem med Pavlom VI. in Atenagoro v Sveti deželi opisal kot »ikono srečanja«, je bil pravoslavni teolog Léon Zander. Prim. L. Zander, »*La Rencontre*«, v: »Irenikon«, XXXVII (1965) 75–80.
- ³⁴ Prim. *Discussione*, v *Paolo VI e l'ecumenismo*, n. d., str. 327.
- ³⁵ Odlok lahko preberemo v »Istituto Paolo VI – Notiziario«, št. 65 (2013) 36–39.